

Sultan II. Abdülhamid ve Sudan Mehdisi¹

Sultan Abdulhamid II and the Mahdi of Sudan

Hasan BARLAK²

Araştırma Makalesi/ *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 18.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 20.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1089863

Atıf / Citation: Barlak, H., (2022). “Sultan II. Abdülhamid ve Sudan Mehdisi” ODÜSOBİAD 12 (2), 829-850, Doi: 10.48146/odusobiad.1089863

Öz

Sudan'daki Osmanlı-Mısır idaresi Muhammed Ahmed'in 1881 yılında başlattığı Mehdi İsyanı ile ciddi bir darbe aldı. İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgalinden sonra Sudan'da Mısır aracılığı ile artan İngiliz nüfuzu da Mehdi Hareketi için adeta pekiştirici bir etki yaptı. Mehdiliğini ilan ederek Sudan'ın ve İslam dünyasının kurtuluşunu kendi mücadelesine bağlayan Muhammed Ahmed girdiği pek çok çatışmayı kazanarak popülaritesini her geçen gün artırdı. Özünde, Sudan'daki birtakım idari uygulamalara karşı tepki olarak başlayan isyan zamanla İngiliz emperyalizmine karşı bir direnişe dönüştü. Osmanlı Devleti Mehdi Hareketi'ni yakından takip etti ancak Sudan'daki olaylara doğrudan karışmak istemedi. Sultan II. Abdülhamid hareketin Kızıldeniz'i aşır Hicaz'a ulaşmasından kaygılınsa da İngilizlerin Sevakin üzerinden Sudan'da ortak harekât düzenleme tekliflerine yanaşmadı. Sudan'a böyle bir müdahalenin uygun olmayacağını ve halifelik makamına zarar vereceğini düşündü. II. Abdülhamid'e göre Mehdi sorununun halli için öncelikle İngiltere'nin Mısır'dan çıkması gerekiyordu. Ne var ki Bâbîâli'nin bu yönde yaptığı girişimler bir sonuç vermedi ve Sudan Osmanlı Devleti'nden her geçen gün biraz daha uzaklaştı. Mehdiciler Mısır-İngiliz askerleri karşısında önemli zaferler kazandılar fakat Muhammed Ahmed'in kurduğu devlet uzun ömürlü olmadı, bir süre sonra İngilizler tarafından ortadan kaldırıldı. Bu makalede Muhammed Ahmed'in ölümüne kadar (1885) Sudan'da Mehdi Hareketi'nin seyri, Osmanlı Devleti'nin Mehdi İsyanı karşısındaki tavrı ve İngiltere'nin bölgedeki hadiselerle müdahalesi Türkçe, Arapça, İngilizce kaynaklar ve Osmanlı arşiv vesikaları üzerinden incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sudan, Halife, II. Abdülhamid, Muhammed Ahmed, Mehdi, İngiltere

Abstract

The Ottoman-Egyptian administration in Sudan received a serious blow from the Mahdist rebellion initiated by Muhammad Ahmad in 1881. After the British invasion of Egypt in 1882, the increasing British influence in the country through Egypt also made a reinforcing effect on the Mahdi movement. Declaring his Mahdship and associating the salvation of Sudan and the Islamic world with his own struggle, Muhammad Ahmad won many of the battles he fought, increasing his popularity day by day. The rebellion, which essentially began as a reaction against some administrative practices in Sudan, eventually turned into a resistance against British

¹ Bu makale 08-10 Şubat 2016 tarihleri arasında Sudan/Hartum'da düzenlenen “Geçmişten Günümüze Türkiye - Sudan İlişkileri ve Gelecek İçin Fırsatlar” Uluslararası Konferansı'nda (International Conference Turkish-Sudanese Relations from Past to Present and Opportunities for the Future) sunulan “Sultan II. Abdülhamid'in ve Sudan Mehdisinin Bakış Açılarında Osmanlı - Sudan İlişkileri” (*The Ottoman - the Sudan Relations from the Viewpoints of Sultan Abdulhamid II and the Mahdi of Sudan*) başlıklı tebliğin genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: hbarlak@sinop.edu.tr., ORCID 0000-0001-7252-5584

imperialism. The Ottoman State followed the Mahdi movement closely, but did not want to get directly involved in the events in Sudan. Although Sultan Abdulhamid II was worried that the movement would cross the Red Sea and reach the Hejaz, he did not accept the British proposals to organize a joint operation in Sudan through Suakin. He thought that such an intervention in Sudan would be inappropriate and would harm the caliphate. According to him, in order to solve the Mahdi problem, first of all, England needed to leave Egypt. However, the attempts of the Sublime Porte in this direction did not yield any results, and Sudan moved further and further away from the Ottoman Empire with each passing day. The Mahdists won significant victories against the Egyptian-British soldiers, but the state founded by Muhammad Ahmad did not last long and was destroyed by the British after a while. Drawing on Turkish, Arabic, English sources and Ottoman archival documents, this essay analysed and assessed the course of the Mahdi movement in Sudan until the death of Muhammad Ahmad (1885), the attitude of the Ottoman Empire towards the Mahdi rebellion, and Britain's intervention in the regional events.

Key Words: *The Ottoman State, the Sudan, Caliph, Abdulhamid II, Muhammad Ahmad, al-Mahdi, England.*

Giriş

Sudan, XIX. yüzyılın önemli bir bölümünde Osmanlı Devleti adına Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve oğulları tarafından en üst yetkilerle idare edildiği bir dönemi yaşadı (Kavas, 2009: 462). 1820'de Mısır ordusunun Sudan'a girmesi ile Mısır'ın Kızıldeniz üzerindeki hakimiyeti önemli ölçüde arttı. Bu arada Mehmed Ali Paşa, bir yandan ordusuna yeni askerler katmak için Nil'in üst kesimlerinde kaynak ararken diğer yandan Sudan'da varlığı efsane olan altın madenlerini aramaya başladı. Sudan seferi sırasında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa, Nil kıyısında ve Hartum'un kuzeyinde bir bölge olan Shindi'nin lideri tarafından öldürülünce Mısır kuvvetleri çok sayıda Sudanlı'nın hayatına mal olan bir misilleme gerçekleştirdi. Aranılan altın ise hiçbir zaman bulunamadı. Sudanlılar Mehmed Ali Paşa'nın ordusunda hizmet etmek istemiyorlardı ve zaten onlardan umulduğu şekilde askeri birlikler oluşturmak da pek mümkün olmadı. Mısır, Sudan seferinden sonra (1820-1822) ancak bölgesel ve ticari kazanımlar elde edebildi. Her şeye rağmen Sudan'ı Mısır topraklarına katan Mehmed Ali Paşa kontrolü altındaki toprakları iki katına çıkarırken Kızıldeniz ticaretine de hâkim oldu (Rogan, 2009: 71).

1820'de başlayıp 1881'de bütün Sudan topraklarının kontrol altına alındığı bu dönem Sudanlılar tarafından "Türkiye" olarak isimlendirildi. Onlar için yeni yöneticiler "Türk" veya "Türkler" idi. Önceleri Mısırlı-Türk idareciler için kullanılan bu kavramlar daha sonra Sudan kökenli olmayan bütün yöneticileri ve askeri seçkinleri kapsar hale geldi. Bununla birlikte bu tanımlamalar hiçbir zaman salt etnik bir anlam kazanmadı. 1899 yılında kurulan İngiliz-Mısır ortak yönetimi de Sudanlılar için ikinci "Türkiye" ve en azından mevcut durumu tam olarak fark edemeyen Sudanlılar için İngiliz yetkililer Türkler idi (Holt, 1961: 33, 37). İngilizler Sudan'ı istila ettiklerinde halk arasında onlara Türk denilmesi önceki yönetimden kalan bir alışkanlık gibi görünüyorsa da Mehdi inancına sahip bazı Sudanlıların İngilizler için Türk tabirini kullanmaları toplumda halâ mevcut olan Mehdi'nin beyaz Hıristiyanlara karşı savaştığı düşüncesinden kaynaklanıyordu (Ali, 2020: 250).

XIX. yüzyılda İslam dünyasının farklı bölgelerinde Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren yeni birtakım dini-siyasi görüşler ortaya atıldı. Bunlar arasında Hindistan'da Seyyid Ahmed Han'ın hilafet hakkındaki olumsuz görüşleri (Ortaylı, 2019: 299; Barlak, 2021: 254) veya hilafetin Arap ve Kureys soyuna ait olduğunu savunun muhalif görüşler yanında, hilafet kurumunu modern dünyanın siyasi

yapılanmaları ve rejimlerine uygun olarak düzenlemek isteyen modernist görüşler de vardı. Osmanlı sultanları, özellikle II. Abdülhamid İslam dünyasında ortaya çıkan bu yorumların bazılarını destekleyerek bazıları ile mücadele ederek hilafet kurumunu kendilerine göre yönlendirmeye çalıştılar (Ortaylı, 2019: 299). Sultan II. Abdülhamid İslam halifesi unvanını önceki padişahlara nazaran daha çok vurguladı ve hilafet siyasetini destekleyici birtakım icraatlar yaptı (Yazıcı, 2019: 205). Onun bu siyaseti genel manada Müslümanları cezbetmekten başka hem İslam coğrafyasında yaşanmış ve yaşanacak olan işgaller karşısında anlamlı bir duruş sergilenmesi bakımından hem de Müslümanlar arasından çıkacak muhalif liderlerin etkilerinin azaltılması veya etki sahalarının daraltılması bakımından önem arz etti.

İmparatorluğun Afrika topraklarını tehdit eden sömürgecilik II. Abdülhamid'in iktidar yıllarında Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı önemli sorunlardandı. Batılı güçler 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti etme politikasından vazgeçmiş, Osmanlı topraklarını parçalama hesapları yapmaya başlamışlardı. Bu süreçte Sultan II. Abdülhamid Avrupa devletleri arasında en büyük tehlike olarak İngiltere'yi gördü (Engin, 2017: 199). İngiltere'nin Afrika'ya yönelik artan müdahaleleri bu düşünceyi her geçen gün biraz daha perçinledi. Emperyalist güçlerin Afrika kıtasında daha fazla bölgeyi sömürmek için yaşadıkları çekişmeler II. Abdülhamid'in tedirginliğini destekleyecek mahiyette gelişti. 1805'te Güney Afrika'da Kap'tan içeri doğru girmeye başlayan İngiltere 1882'de Mısır'ı işgal etti ve arkasından Sudan'a yöneldi. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması Doğu Afrika'da Kızıldeniz ve Somali kıyılarına stratejik bir önem kazandı ve bu hat boyunca İngiliz, Fransız ve İtalyan menfaatleri çakıştı (Çaycı, 1995: 74). Fransa, İngiltere'nin Mısır'ı işgalini hiçbir zaman tanımadı. Bismarck, Alman çıkarları söz konusu olmadığı için ne Fransa'yı ne de mevcut durumdan en az onun kadar rahatsız olan Rusya'yı desteklemeye yanaştı (Armaoğlu, 2013: 409).

Bu arada Mısır üzerindeki haklarından vazgeçme düşüncesinde olmayan Osmanlı Devleti'nin İngiltere'yi Mısır'dan kuvvet kullanarak çıkarması mümkün görünmüyordu. Bâbîâli için geriye İngiltere ile anlaşmak seçeneği kalıyordu ki İngilizlerin de Osmanlı hükümeti ile anlaşma temayülleri vardı (Karal, 2011: 98). Mısır'ın İngiltere tarafından işgaline sebep olan gelişme görünüşte Urabî Paşa'nın başkaldırısı idi (Osman Nuri, 1327: 679-699). Padişah, İngiltere'nin Urabi İsyanı'nı bastırmak için Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a sınırlı sayıda asker gönderilmesi taleplerini, böyle bir girişimin İngiltere'nin olaylara müdahalesine zemin hazırlayacağı endişesi ile kabul etmedi (Kızıltoprak, 2011: 78). II. Abdülhamid Mısırlıları Hidive itaate ikna ve Urabi Paşa'yı taltif ederek sorunu aşmaya çalıştı (Deringil, 1988: 10-13) ancak İskenderiye'de yerlilerle yabancılar arasında çıkan kanlı bir kavga işlerin seyrini değiştirdi (Bayur, 1991: 31-32). Bâbîâli Mısır sorununa çözüm ararken Sudan'daki Mehdi İsyanı fark edilir, etkili bir yayılma gösterdi. Bunun üzerine Mısır'dan çekilme fikrini bir kenara koyan İngilizler, Sudan ile ilgili olarak yeni stratejiler geliştirmeye başladılar (Yasamee, 1996: 112).

Sultan II. Abdülhamid birbirine yakın zamanlarda ve yakın coğrafyalarda ortaya çıkan bu iki hadiseyi hem birbiri ile hem de İngilizler ile alakalı gördü (Karpas, 2005: 501). Mısır'da 1881 yılında patlak veren Urabî Paşa hadisesi İngilizlere Mısır işgalinin yolunu açarken, aynı yıl Sudan'da ortaya çıkan Mehdi Hareketi de İngilizlere Sudan'a daha fazla müdahale imkânı sağladı. Gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin her bir sorun karşısında İngiltere'yi merkeze koyan bir politika üretmesini

gerektirdi. Diğer yandan II. Abdülhamid'in Urabi ve Mehdi hakkında izlediği siyasetin ayrı bir önemi vardı. Özellikle Mehdi İsyanı taşıdığı dini-siyasi karakter dolayısıyla II. Abdülhamid'in halifeliğinin reddi üzerinden yürüdüğü için Padişahın Mehdi Hareketi'ne yönelik tavrı konjonktürel olmanın ötesinde bir anlama sahipti.

Mehdi hadisesi siyasi, içtimai ve iktisadi gelişmelerin beslediği dinî birtakım söylemlerle ortaya çıkmış ve Muhammed Ahmed, harekete geçerken çok ciddi siyasi hedefler belirlemiştir. Mehdi, hedeflerinin tamamına ulaşamasa da önemli başarılarla imza atmış ve onun başlattığı isyan Sudan'da sıcak ve hareketli olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Sudan'daki gelişmeler Mısır'ın, Osmanlı Devleti'nin ve İngiltere'nin farklı ölçülerde müdahil olduğu karmaşık bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada 1881 yılında Sudan'da baş gösteren Mehdi İsyanı'nın lideri Muhammed Ahmed'in genelde Osmanlı Devleti'ne, özelde Sultan II. Abdülhamid'e bakışı ve hareketin 1885 yılında Mehdi'nin ölümüne kadarki seyri ile II. Abdülhamid'in Mehdi Hareketi karşısındaki tutumu ve Bâbüâli'nin bu meselede takip ettiği siyaset incelenmiştir. Makalenin, söz konusu sürecin ve hadiselerin anlaşılmasına belli bir derecede katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Mehdi Hareketi: Sebepleri ve Sudan'daki Etkisi

Sudan'da Mısır yönetimine karşı Muhammed Ahmed b. Abdullah'ın (1844-1885) önderlik ettiği Mehdi İsyanı XIX. yüzyıl İslam dünyasındaki sarsıcı gelişmelerden biri oldu. Şaşırtıcı bir hızla büyüyen ve belli bir zaman diliminde başarılı olan isyan Nil nehri boyunca farklı bir İslam kimliği ve varlığı ortaya koymak suretiyle Nil vadisindeki Mısır hakimiyetini sürekli olarak zayıflattı. Mehdi Hareketi birkaç on yıllık süre boyunca İngilizlerin bölgeye yönelik tavırlarını da belirledi. Müslümanlar arasında Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi aktivistlere esin kaynağı oldu; Mekke'deki Şafii müftüsü Ahmed b. Zeyni Dahlan (ö. 1886) vb. dönemin önde gelen İslam mütefekkirleri tarafından tartışıldı. Ayrıca Kuzey Nijerya'da İngilizlere karşı İslami direniş için bir model teşkil etti (O'fahey, 2009: 97-98). Mehdicilik, 1899-1955 sömürge yönetimi altındaki Sudan'da dahi İngiliz yöneticilerin harekete şüphe ile yaklaşmalarına ve daha yumuşak bir görünüm arz eden Hatmiye (Mirganiyye) Tarikatı Lideri Seyyid Ali el-Mirgâni'yi tercih etmelerine rağmen gelişmesini sürdürdü (Warburg, 1995: 219).

Sudan'da Mehdi İsyanı'nın ortaya çıkması ve hareketin Sudanlılar arasında güçlü bir destek bulması bölgedeki içtimai yapı ve dinî-tarihi geleneklerle yakından ilişkilidir. Sudan'ın asıl yerli halkı olan siyahi Sudanlılar burada kabileler halinde yaşıyorlardı ve aralarında dil, renk, sima, âdet ve ahlak olarak az çok farklar bulunuyordu (Muhammed Mihrî, 1326: 156). Yine de tekdüze bir hayat süren bu insanlar yaşam tarzlarında yeni ve büyük çaplı değişimlere hazır değillerdi. Sudan'ın muhtelif kesimlerinde bir nevi bağımsız olarak kabile hayatı yaşayan Sudanlıların Mehmed Ali Paşa ve ailesinden rahatsızlıklarında daha önce sıkı bir devlet idaresini tanımamalarının azımsanamayacak bir payı vardı (Ali, 2020: 163). Ayrıca bazı Müslüman kesimlerde siyasi, içtimai veya iktisadi şartların bezdirdiği halk kitleleri arasında Allah tarafından gönderilecek ve toplumu ihya edecek bir mehdi beklentisinin (Hourani, 1983: 8) Sudan'da Muhammed Ahmed'in başlattığı radikal hareketin gelişimini desteklediği anlaşılmaktadır.

Mehdi İsyanı şiddet, ağır vergiler, köle yasağı ve kayırmacılık olmak üzere temelde dört sebebe dayandırılmıştır (Şukayr, 1981: 315-318). Yine idari işlerde Hristiyanlara görev verilmesi ve Hartum'da Katolik bir misyon kurulması da hükümete yönelik eleştirilerdendir (Georgeon, 2006:

266). Sebepler arasında sayılan ağır vergiler ve köle ticaretinin yasaklanması çok yerde tekrarlanmıştır. (Holt, 1958: 24). Bununla birlikte köle ticareti yasağının Mehdi İsyanı'nı tetiklemedeki rolü meseleye ne taraftan bakıldığı ile yakından ilgilidir. Muhammed Mihrî, kölelik meselesinin üzerine gidildiği bu yıllarda Sudan'da belli noktalarda kurulan askeri merkezlerden ve idari hareketlerden bahsederken bölgede esir ticaretini engellemek için yapılan teşebbüslerden ve dağıtılan birkaç esir pazarından da söz etmiştir (1326: 143-147). Diğer taraftan Blunt, kölelik hakkında Akdeniz'in Müslüman coğrafyalarında bir reform teşvikinin ve yerleşik bir kurum olarak köleliğin kaldırılmasının gerekliliğini dile getirirken bu politikanın köle ticareti karşıtları arasında hiçbir zaman popülerlik kazanmadığını ifade etmiştir (Blunt, 1911: 98). Özetle, İngiltere'nin köleliğin kaldırılması için yürüttüğü faaliyetlere karşı Sudan'daki yerel birtakım güçlerin tepkisi şiddetli olmuştur.

Her şeye rağmen daha geniş bir perspektiften bakıldığında kölelik meselesi ile ilgili olarak ortada ironik bir durum olduğu görülür. Şöyle ki XVIII. yüzyılda Avrupa'da yaşanan teknolojik gelişmeler Afrikalı kölelere olan ihtiyacı iyice artırmıştı. Avrupa'da kurulan yeni fabrikalar için çok sayıda işçiye ihtiyaç vardı. Bunun yanında Batılı toplumlarda ortaya çıkan yeni zevkler de yeni işçi ve iş gücü gerektiren ürünlerin artmasını beraberinde getirdi. Güney ve Kuzey Amerika'da daha fazla işçiye duyulan gereksinim dolayısıyla Afrika sürekli akınlara ve işgallere maruz kaldı. Afrika'dan zincirlere vurularak götürülen siyahi kölelerin Batı'daki Sanayi Devrimi'ne azımsanamayacak katkıları oldu. Afrikalı köleler Batı'daki üretim teknolojisinin bir parçası haline gelirken Batılı beyaz köle tüccarları da Afrika'daki tahrip ameliyesinin bir parçası oldular. İlginç bir şekilde köle ticareti silah ticaretinin geliştiği bir zamana denk geldi. Afrikalı köleler Amerika Kıtası'na Batı'nın daha fazla üretmesine yardımcı olmak için götürülmüşlerdi; Batılıların ürettiği silahlarsa Afrika'ya daha fazla şeyi tahrip etmek ve yıkmak için getirildiler (Mazrui, 1992: 160).

Batı'da daha sonraları ucuz ücretle çalıştırılan ve işçilerin hiçbir gerekçe gösterilmeden her an işten atılabileceği ve yerlerine başkalarının getirilebileceği bir iş ortamı oluşturuldu. Artık, bir köle işçi satın almak uzun vadeli bir riski göze almak demekti. Üstelik ihtiyaç duyulan ucuz işgücü Batı'da mevcuttu. Köle işgücü yeni teknoloji ile birlikte işsiz kaldığından artık köleliğin yanlış bir şey olduğu kabul edilebilirdi. Nihayet ücretli iş gücünün hâkim olmaya başladığı bir dönemde köle ticaretini lağvetmek yüksek ahlak anlayışının bir parçası haline geldi. XVIII. yüzyılda en fazla köle ticareti yapan ülkelerden birisi olan İngiltere XIX. yüzyılda köle ticaretini ortadan kaldıran en büyük güçlerden biri oldu. Ne var ki yeni teknoloji Batı'nın köleliğe daha düşmanca bir tavır takınmasına yol açsa da Batılıların emperyalist iştahlarını kabarttı. İngiltere köle ticaretini bir çırpıda ortadan kaldırırken ardından çarçabuk büyük bir imparatorluk kuruverdi. Afrika'nın Batılıların sanayileşmesine yaptığı katkı yeni sömürgecilik döneminde daha değişik bir kılığa büründü ve ivme kazanarak devam etti (Mazrui, 1992: 160-161). Buradan çıkarılacak sonuç Sudan'da köle ticareti yasağının İngiltere'nin bölgedeki farklı çıkarları ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğidir.

Diğer yandan köle ticaretine getirilen yasağın Mehdi İsyanı'nı tetiklemedeki rolünün abartıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü, Mehdi Hareketi başlarda Kuzey Sudan'da ve şehirlerde, özellikle sûfi ilim adamları tarafından benimsenmemiş ve daha ziyade Kordufan gibi dağların arasında kalmış korunaklı yerlerde yayılmıştı. Hareketin askeri birlikleri de köle tüccarlarından değil Batı Sudan'da hayvancılık yapan kabilelerden meydana gelmişti. Devlete karşı olan tüccar ve gayrimemnun

zümrelerin Mehdi'ye katılması onun askeri başarılarından sonra gerçekleşti. Ayrıca Mehdi Hareketi'nin gelişmesini sağlayan başlıca faktörlerden biri olarak İngilizlerin Mısır ve Sudan bölgelerinde yürüttükleri faaliyetler de zikredilmelidir. Zira İngiltere, Mısır'da, Kızıldeniz'de ve Hindistan'a kadar uzanan yol üzerinde sorunsuz bir nüfuz peşindeydi (Ali, 2020: 165-166). İngiltere'nin başı çektiği bu tutum sebebiyle XIX. yüzyılda Avrupa merkezli devletler sömürgeleri için siyasi ve iktisadi çekişmelerden geri durmadılar (Tekir, 2021: 21) ve Sudan'da olduğu gibi temelde emperyalizmden kaynaklanan veya önemli ölçüde emperyalizmden beslenen huzursuzluklar için adeta sebepler aradılar.

Mehdi İsyanı'nı ağırlıklı olarak Sudan'da görülen kanunsuzluğa ve her şeyin kötü gitmesine bağlayanlar da vardır. Hükümete dair hiçbir umudun olmadığı bu yaklaşıma göre Kahire, Sudanlıları sadece ezen bir yönetim olarak görüyor, isyanın dini bir gereklilik ve milli bir mesele olduğu kabul ediliyordu. Hareketin sebepleri arasında özellikle yöneticilerin baskıları, vatandaşların maruz kaldığı zulüm ve haksızlıklar önemli bir yere sahipti. Haksız uygulamaların failleri olarak ifade edilen yöneticilerin çoğunluğu Çerkezler, Arnavutlar veya Türklereydi. Hükümetin yöneticiler için Sudan'ı bir sürgün yeri olarak görmesi de bu adaletsizlikleri artırıyor. Böyle bir ortamda Sudan halkının kendilerini içinde buldukları vaziyetten kurtaracak bir lidere özlem duydukları ve aradıkları lideri de Muhammed Ahmed'in şahsında buldukları belirtilmektedir. Mısır'daki isyanla karşılaştırıldığında, Urabi İsyanı Arnavut, Çerkez ve Türklere karşı iken Mehdi Hareketi Mısır'a karşı değil, Mısır ve Sudan'ın yönetimini elinde tutanlara karşı idi (Şelebi, 1979: 161-162). Diğer taraftan popüler dini gelenekten kaynaklanan mehdi anlayışından dolayı Muhammed Ahmed'in bir kurtarıcı olarak Sudan'da adalet ve eşitliği yeniden sağlayacağına inanılıyordu (Georgeon, 2006: 266).

Sudan'da *Ehlü'l-Hal ve'l-Akd*'in³ uygun gördüğü meşru bir hükümdar yani Osmanlı halifesi ve onun adına çalışanlara karşı isyan etmenin caiz olup olmadığı konusunda birtakım tartışmalar yaşanmamış değildi. Mehdi karşıtları, II. Abdülhamid'in halifeliği ile Tefvik Paşa'nın vekaletini kabul edip onlara karşı isyan etmeyi yanlış görürken; Mehdi destekçileri Abdülhamid'in hilafetinin hukuki ehliyetini inkâr etmişler ve iktidarı ondan almanın Müslümanların görevi olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre, Muhammed Ahmed, Allah tarafından mehdi olarak görevlendirilmiş ve Hz. Peygamber tarafından mehdi tayin edilmişti. O, bu şekilde imam (halife) olduğu için Osmanlıların halifeliği ortadan kalkmış ve Mehdi, *veliyü'l-emr* (emir sahibi, halife) olmuştu. Mehdiciler nihai olarak şeriatın, bütün insanların ona tabi olmasını gerektirdiğini, ona inanmayanların hepsinin kafir olduğunu ve bundan dolayı onlara ancak kılıç ile muamele edileceğini söylemişlerdir (Ebû Selim, 1989: 76-77). Bu yönüyle Mehdi İsyanı 1830'lu ve 1840'lı yıllarda Emir Abdülkadir liderliğinde Fransızlara karşı gerçekleştirilen Cezayir direnişinden epey farklıdır. Abdülkadir Cezayir'deki mücadelesini Fransız işgaline karşı ve Sultan Abdülmecid'in yanında olduğu bir hareket olarak sürdürmüşken (Serbestoğlu, 2014: 285-288) Sudan'da Mehdi, savaşı halifeyi yani Sultan II. Abdülhamid'i karşısına alarak yürütmüştür.

Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet anlamında kullanılan bir İslâm hukuku tabiridir (el-Ensârî, 1994: 539).³

Mehdi İsyanı'nın Ortaya Çıkışı

Muhammed Ahmed çocuk yaşta tasavvufa yönelmiş ve daha sonra Sammaniye tarikatına girmişti. Sudan'da yaptığı uzun seyahatlerde insanların içinde yaşadığı şartların zorluğunu görerek etkilenmişti. Sudanlıların siyasi yönden ezilmişliği, iktisadi durumlarının zayıflığı ve ülkedeki hayat şartlarının zorluğu Muhammed Ahmed'in mehdilik iddiasında bulunması için ona ciddi avantajlar sağlamıştı. Bununla birlikte ikna ediciliğini artırmak için şeceresini baba tarafından Hz. Hasan ile Hz. Abbas'a kadar dayandırdı. İddiasını açıkladığında mehdiliği hızlı denebilecek bir surette kabul gördü. Muhammed Ahmed dinî-siyasi kimliği ile güçlü ve etkili bir şahsiyet olmayı başardığı gibi önderliğini yaptığı Mehdi Hareketi de Sudan'da geniş bir kesimi etkisi altına aldı. Mehdi'nin ahiret akidesi de dünya hâkimiyeti üzerine bina edilmişti. Şöyle ki; önce Sudan, arkasından Mısır, Mekke, Suriye ve İstanbul fethedilecekti (Dietrich, 1997a: 491-492).⁴ Şüphesiz bütün bunlar ciddi fikirlerdi ve Mehdi'nin dünyayı nasıl görmek istediği kadar ne kadar tanıdığıının da göstergeleri idi.

Mısır'da Avrupalıların devam eden baskısı ve Urabi Paşa İsyanı'nın Hidivin iktidarı üzerindeki yıpratıcı etkisi de Mehdi'nin önünü açmış ve işini kolaylaştırmıştı (Georgeon, 2006: 266). Nitekim onun, davetini duyurmak üzere çalışmalarına başlaması Kordofan'a yaptığı bir geziden sonra gerçekleşti. Mehdi, hicri 1298 yılında Şaban ayının ilk günü [29 Haziran 1881] arkadaşlarına Hz. Peygamber tarafından dört büyük halifenin ve bütün evliyanın huzurunda toplanan bir mecliste kendisinin "Mehdi" olarak tayinine kesin bir şekilde karar verildiğini söyledi. Muhammed Ahmed bundan sonra, yazdığı mektuplarla insanları kendisine tabi olmaya davet etti (Ebû Selim, 1989: 33). Daha sonra halefi olacak Abdullah et-Teâyişî'nin ona bağlanması da hem kendisine olan güveninin artmasına hem de davetinin etki sahasının genişlemesine önemli ölçüde katkı sağladı (Şukayr, 1981: 327-328). Bu şekilde kendisinin beklenen mehdi ve zamanın imamı olduğunu ilan eden Muhammed Ahmed, bütün insanların ona itaat etmeleri gerektiğini belirterek faaliyetlerine başladı (Şelebi, 1979: 131).

Mehdi'nin gönderdiği mektuplardan biri Sudan umumi valisi Mehmed Rauf Paşa'ya ulaştı. Vali konuyu önce önemsemedi, ancak daha sonra durumun ciddiyetini fark ederek ondan mehdilik iddiasından vazgeçmesini istedi. Muhammed Ahmed buna yanaşmayınca ona karşı askerî harekât kararı alındı. İlk gönderilen Osmanlı-Mısır askerleri Eba'da 1881 yılının Ağustos ayında Mehdicilerin ani baskını neticesinde yenilgiye uğratıldı. Bundan sonra Osmanlı-Mısır hükümet güçleri ile Mehdi kuvvetleri arasında Fâşûdâ Valisi Râşid Eymen ve Yûsuf Hasan eş-Şellâli Paşa gibi kumandanların da hayatını kaybettiği bir dizi çatışma yaşandı. Genellikle 500 ila 1500 arasında Osmanlı-Mısır askerinin katıldığı bu savaşlarda önemli kayıplar verildi ve çatışmaların hemen hepsini Mehdi kazandı. Mehdi güçleri Ubeyd kuşatmasında Mısır kuvvetlerinin üstün ateş gücü karşısında zorlandılar. Muhammed Ahmed'in iki kardeşinin öldüğü bu savaşta büyük kayıplar verseler de şehre hâkim olmayı başardılar. Osmanlı-Mısır hükümet kuvvetlerine karşı Ağustos 1881

⁴ Muhammed Ahmed'in mehdilik iddiası kıyametin yakın olduğunu ima eden bir mahiyete sahipti. Müritlerine sürekli olarak dünyayı ve onun aldatmacalarını terk etmeyi ve ahirete hazırlanmayı teşvik ediyordu. İlahi yolla atanmış bir lider tutumu sergileyerek peygamberlik makamının az altında bir statü sahibiymiş gibi davranıyordu. Kur'an'a ve nebevî sünnete sıkı sıkıya bağlılığı vaaz ederken, kendisini mezheplerin, İslam hukuku ekollerinin yorumları üzerine yerleştiriyordu. Dini, içtimai ve iktisadi konulardaki görüşlerini "Menşûrat" namında bildirimleri ile yazılı ve "Meclis" denilen halka açık toplantılarda sözlü olarak ilan ediyordu. Bir sûfi ve tarikat şeyhi olmasına rağmen, görevine olan inancı bütün tasavvufi sadakatlerini aşmış, dua mecmuası olarak da diğerlerinin yerine "Ratib" isimli dua kitabını koymuştu (Hunwick, 2005: 6229).

- Ekim 1882 arasında girdikleri çatışmaları Mehdicilerin kazanması Muhammed Ahmed'in şöhretini iyice artırdı (Öz, 2005: 497).

Mehdi İsyanı'nın Büyümesi ve İngiltere'nin Sudan'ı İşgali

Mehdi Hareketi'nin ortaya çıkışında İngiltere'nin Mısır ve Sudan'da güttüğü nüfuz siyasetinin tesiri az değildi. Hareketin başladığı 1881 tarihinde Mısır ve Sudan'da henüz İngiliz işgali gerçekleşmemekle birlikte İngiliz sömürüsü çoktan başlamış ve direniş hareketleri için adeta bir zemin hazırlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin Mısır, Sudan ve Kızıldeniz'deki etkisini azaltmak isteyen İngiltere'nin bu yöndeki teşebbüsleri ile doğru orantılı olarak bölgedeki siyasi, iktisadi ve askeri nüfuzu iyice belirginleşmişti. İngilizler Mısır, Sudan ve Kızıldeniz'in batı kıyılarında varlıklarını güçlendirmek için hem karşılarına çıkan fırsatları iyi değerlendiriyor hem de giriştikleri faaliyetler ile yeni fırsatlar peyda ediyorlardı. Mısır'ın işgali için Urabi İsyanı'nı bastırarak bahanesini kullanan İngiltere'nin Sudan'da ise İsmail Paşa aracılığı ile gönderdiği idareci ve askerlerin Mehdi Hareketi'ne zemin oluşturduğu söylenebilir. Kaldı ki Mehdi önderliğindeki Sudanlıların büyük başarılar sergiledikleri savaşlar sırasında Mısır İngilizler tarafından işgal edilmişti ve Sudan genel valisi de bir İngiliz idi (Ali, 2020: 166).

İngiltere'nin 1882 yılında önce Mısır'ı, arkasından Sudan'ı işgal etmesi sömürgeci güçlere karşı direnişçi fikirlerin ve hareketlerin gelişmesi için pekiştirici bir etki yaptı (Kavas, 2005: 58). İngiliz işgalinden sonra Mehdi Hareketi İngilizlere karşı sürdürülen bir vatan müdafaası ve özgürlük mücadelesine doğru evrilmeye başladı. Çatışmalara katılan insan sayısı da çatışmaların şiddeti de arttı. İngiltere'nin Sudan'ı işgalinden sonra, İngilizlerin kumandanı William Hicks, 1883 Nisan'ında Mehdi güçlerini mağlup ettiyse de 1883'ün Kasım ayında yapılan savaşı yine Muhammed Ahmed kazandı. Bu harpte Hicks'in de dahil olduğu 250 civarında İngiliz ve Mısırlı subay öldürüldü. Mehdi bundan sonra İngilizlere karşı başarılı sonuçlar almaya bir müddet daha devam etti (Öz, 2005: 497-498) ve elde ettiği her zaferle Sudanlılar arasında "seçilmiş kişi" olduğu iddiaları güçlendi. (Gilbert, Reynolds, 2016: 340). Bu arada Mısır'dan art arda gönderilen kuvvetlerin Mehdi karşısında mağlup olduğu ve Mehdi kuvvetlerinin Sevakin'e doğru ilerlediği haberleri İstanbul'a ulaşıyor ve özellikle isyanın Hicaz'a zarar vermemesi için birtakım tedbirler düşünülüyordu (BOA, Y.PRK.MYD 3/7, 25 Muharrem 1301 [26.11.1883]).

Mehdi Hareketi'ni yakından takip eden Cemaleddin Afgani Sudan'da Mehdi'nin ilerleyişi ile ilgili olarak aldığı birtakım haberler üzerine *Urvetü'l-Vuskâ*'daki bir yazısında Mısırlıların İngiliz işgaline karşı direnç göstermeye davet ederken aynı zamanda İngiliz işgalleri karşısında Sultan II. Abdülhamid'in de Müslüman direnişçilerden yana bir tutum sergilediği yönünde bazı cümlelere yer vermiştir. Afgani, II. Abdülhamid'in bütün Müslümanların en büyük babası hükmünde olarak dinin koruyucusu ve şeriatın kefil olduğunu belirtmiş ve onun, İslam ülkelerindeki istila hareketlerini dikkatle takip ettiğini ve düşmanların çalışmalarını engellemek için ne gerekiyorsa yapacağını ifade etmiştir. Ayrıca Padişahın, ümmetin İngiliz egemenliği altına girmesine rıza göstermeyeceği gibi İngiliz hükümeti tarafından Osmanlı Devleti'nin, İslam'ın ve Mısır'ın haklarına saldırılmasından dolayı da muzdarip olduğuna vurgu yapmıştır (Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, 1993: 147-149). Bu açıklamalar belki bir beklentinin belki de umum-i efkârın bir ifadesi idi.

Sudan'daki gelişmelerin Afgani'yi ciddi manada heyecanlandığı anlaşılmaktadır. Muhammed Ahmed'in zaferleri ile göz doldurduğu sıralarda *Urvetü'l-Vuskâ*'daki başka bir yazıda Mehdi'nin,

davetinin belli bir noktada durmayacağı, herhangi bir mülk ile ikna olmayacağı ve davetini dünyanın her tarafına yaymak istediği belirtilmiştir. Yine [Hz. Muhammed'e] gelen ilahi emirleri onun temsilcisi olarak canlandırmayı ve bütün insanlara ulaştırmayı şiar edindiği vurgulanmıştır. Mehdi, davasında sadık veya yalancı olsun, çağrısının Sudan, Mısır veya civardaki başka yerlerle sınırlı kalmayacağı, bütün Müslümanları kuşatacağı iddia edilmiştir. Yazının sonlarına doğru Muhammed Ahmed'in krallık veya emirlik peşinde olmadığı, İslam'ın egemenliği için mücadele ettiği belirtildikten sonra dikkat çekici bir yorum yapılmış ve Mehdi'nin hareketini zayıflatmak veya yok etmek için uğraşacak olanların da Müslümanların büyükleri olacağı söylenmiştir (C. Afgani, M. Abduh, 1993: 219-220). Görüldüğü üzere bunlar Mehdi yorumlarıdır. Son kertede Müslümanların önde gelenleri hakkında yapılan eleştirinin Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile anlaşma çabalarından duyulan rahatsızlıkla ilgili olması muhtemeldir.

Mehdi Hareketi büyümeye devam ederken İngiltere hükümeti, kendisine daha önce Sudan'da vazife verilmiş olan General Charles Gordon'u (İbrahim Fevzi Paşa, 1319: 1) tekrar Sudan'da hidiv adına umumi askerî vali olarak görevlendirdi. Gordon, Şubat 1884'te Hartum'a gelerek Sudan'ın geleceğiyle ilgili radikal bir plan yaptı. Ancak o, savaş durumunda Sudanlıların Mehdi'nin etrafında toplanabileceklerini ve kendi emrindeki Sudanlı askerlerin karşı tarafa geçebileceklerini düşünmüyordu. Muhammed Ahmed 1885 yılında Hartum üzerine yürüdüğünde Gordon'un 8000 kadarı düzenli olmak üzere düzensiz askerlerin de yer aldığı büyük bir ordusu vardı. Ancak savaşta bunların önemli bir kısmı silahlarını bıraktılar. Mehdi kuvvetleri Ocak 1885'te İngilizleri yenerek Hartum'u ele geçirdiler (Öz, 2005: 498). Aslında Gordon Hartum'a şehrin tahliyesine riyaset etmek için gönderilmişti ancak emirlere aykırı olarak savaşmaya karar verdi ve büyük bir mağlubiyet yaşadı. Bu hezimet İngilizlerin sömürgecilik tarihindeki en meşhur yenilgilerinden biri oldu (Gilbert, Reynolds, 2016: 340). Mehdi, Hartum'un düşmesinden sonraki dördüncü gün 30 Ocak'ta zafer kazanmış olarak şehre girdi ve Cuma namazı kıldırdı. Başlangıçta Hartum'da kalacakmış gibi görünen Mehdi daha sonra Omdurman'a geçmeyi tercih etti. Burada birkaç ay kaldıktan sonra 9 Ramazan 1302'de [22 Haziran 1885] öldü (Holt, 1958: 96).

Mehdi, Eba'da ortaya çıkışından Omdurman'daki ölümüne kadar geçen dört yıl boyunca dini bir protesto hareketini güçlü ve savaşçı bir İslam devletine dönüştürdü. Mehdi Devleti'nin kurumları; Muhammed Ahmed'in yüksek idaresi ile ekonomik ve adli sistem olmak üzere üç ayak üzerine oturmuştu. Hareketinde görülen kutsiyetten dolayı Mehdi, yönetimde etkili bir pozisyon kazanmıştı (Holt, 1958: 100-101). Ne var ki kendisinin ve taraftarlarının, davalarına olan inançlarının onları arzu ettikleri nihai başarıya ulaştırdığını söylemek güçtür. Mehdi Muhammed Ahmed'in ölümü üzerine yerine geçen Abdullah bin Muhammed et-Teâyişi İngiltere karşısında 1898'de Atbara ve Omdurman savaşlarında büyük mağlubiyetler yaşadıktan sonra 22 Kasım 1899'da bazı taraftarıyla birlikte kaçtığı Kordofan'da bir çarpışma sırasında öldürüldü (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1988, c. 1: 121). Omdurman savaşında Britanya ve Mısır orduları sadece 48 asker kaybetmişti. Top ve ağır makineli tüfek ateşi karşısında ekin gibi biçilen Sudanlıların kaybı ise 10.000 idi (Roberts, 2016: 782.). Mehdi Devleti'nin sona ermesinin ardından Sudan'da İngiltere denetiminde İngiliz-Mısır ortak yönetimi başladı (Trimingham, 1965: 96).

Mehdi'nin İngiliz-Mısır ordusunu bozguna uğratarak Sudan'da İslami bir devlet kurması çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Mesela, bu başarının Müslüman toplumlarda İslami bir canlanmanın

Avrupa emperyalizmine karşı direnmekte etkili bir yol olabileceği umuduna katkı sağladığı söylenmiştir (Cleveland, 2008: 141). Tunus, Fas ve Trablusgarp'ta olduğu gibi Sudan'daki Mehdi Hareketi'nin de Müslümanların Avrupa nüfuzuna karşı giriştiği silahlı direniş mücadeleleri olarak dinin toplumu yönlendirebilen coşkun gücünü az veya çok koruduğunun bir ifadesi olduğu da savunulmuştur (Antonius, 1955: 135). Mehdi Hareketi'nin hızlı ve etkileyici yükseliş karşısında Voll, Muhammed Ahmed'in heyecan uyandıran liderlik özelliklerini, mesajının popülaritesini ve sahip olduğu büyük takipçi kitlesini dikkate alarak onun karizmatik bir lider olduğunu belirtme ihtiyacı hissetmiştir (1979: 161).

Mehdi ve taraftarları 1885'te Hartum'u ele geçirdiklerinde İngilizler Sudan'a Mısır'dan bir harekât yapılmasını istemediler. Bu tavır Mehdi Hareketi'nin en azından belli bir süre daha devam etmesini uygun görmek anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti eğer Sudan topraklarını geri almak isterse harekâtı ancak denizden Sevakin üzerinden yapabiliirdi fakat bilindiği üzere o dönemde İngilizler Sevakin'e çoktan yerleşmişlerdi (Ali, 2020: 166). Mehdi Hareketi'nin başlamasıyla da Sudan'ın Osmanlı Devleti'nden kopuş süreci başlamış oldu. Bu isyan öncesinde Sudan'ın Osmanlı Devleti ile bağı herhangi bir Anadolu vilayeti kadar güçlü olmasa da siyasi parametreler dikkate alındığında Sudan ile bağlantının zayıf olması Sudan'ın Osmanlı toprağı olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Mısır'da hidiv olabilmek için padişah fermanı gerekiyordu ve Sudan valileri de padişahın onayladığı hidivler tarafından atanıyordu. Tabi, vali atamaları konusunda İngilizlerin ciddi bir baskısı vardı. Her şeye rağmen gelinen nokta üzerinden öz bir değerlendirme yapıldığında meselenin ehemmiyeti daha iyi anlaşılır. Şöyle ki Sudan, Güney Sudan'ın 9 Temmuz 2011 tarihinde bağımsız bir devlet olmasından (<https://www.mfa.gov.tr/sudan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 03.03.2022) önce yaklaşık 2.504.000 km²lik toprağı ile Afrika'nın en büyük ülkesi idi (Özey, 2013: 173). XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki sınırlar birtakım farklılıklar gösterse de Mehdi İsyani'nin doğurduğu sonuçlar itibariyle Osmanlı Devleti'nin kaybı büyüktü.

Sudan'la ilgili olarak yukarıda bahsedilen süreçler yaşanırken Mehdi'nin, İngiltere'nin Sudan üzerindeki planlarını bir derece fark ettiği fakat İngilizlerin siyasi maharetlerini ve askeri güçlerini gerçek anlamda hesap edemediği anlaşılmaktadır. Mehdicilerin özellikle İngilizlere karşı yürüttüğü savaş kararlı, cesur ve etkili bir girişim olmakla birlikte geleceği tartışma götürür bir hareketti. Muhammed Ahmed mücadelesi boyunca samimi ve pervasız bir tutum sergilemişti. Müridleri ona, o da müridlerine güvenmişti. Mehdiciler kendi coğrafyalarında ve kendi insanları ile omuz omuza savaşıyorlardı. Şüphesiz bu hamiyetli bir tutum ve İngilizlere karşı önemli bir avantajdı. Sayıca kalabalık oldukları gibi teknik teçhizat bakımından da iyi durumda oldukları söylenebilirdi. Ne var ki bütün bunlar bir hareketi belli bir noktaya kadar taşısa da nihai başarıya ulaştırmak için yeterli değildi.

Osmanlı Devleti'nin Mehdi Hareketi Karşısında Uyguladığı Siyaset

İslam dünyasındaki emperyalist işgallere karşı ortaya konan direniş hareketlerinin ortak yanı Hıristiyan egemenliğine karşı olarak, İslami referanslarla hareket etmeleri olmuştur (Karal, 2011: 541-542). XIX. yüzyılın son çeyreğindeki işgaller yaşanırken Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Sultan II. Abdülhamid, padişah olmasının yanı sıra halife unvanını da taşımasından dolayı Müslümanlarla ilgili her meselede kendisini sorumlu hissetmiş ve İslam dininin ve Müslümanların hamisi şeklinde hareket etmiştir (Farah, 2008: 168). Avrupa'nın sömürgeci güçleri ise

Abdülhamid'in hilafet pozisyonunu onlara karşı Müslümanları harekete geçirmek için bir tehdit ve bir silah olarak kullanmasından kaygılanmışlardır. Yine İslam birliği konusundaki endişeleri sebebi ile özellikle İngilizler rakip bir Arap halife fikri üzerinden Osmanlı hilafetini yıpratmak istemişlerdir (Findley, 2010: 149).

II. Abdülhamid'e gelince, dâhili siyasetinde halife sıfatının gerektirdiklerini azami ölçüde yerine getirmeye gayret ettiği gibi, harici siyasetinde de halife olarak Müslümanlara karşı bir mesuliyet düşüncesi ile hareket etmiştir. Müslümanların haksızlığa uğramamaları ve haksızlığa uğrayanların haklarının iade edilmesi hususlarında hassasiyet göstermiştir. Müslümanlarla ilgili her konuda kendisini en yetkili makam görmüş ve İslam'ın itibarının korunmasına ciddi manada dikkat etmiştir. II. Abdülhamid'in hilafet siyaseti, Müslüman sömürgelere sahip olan İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda'ya karşı ona önemli bir avantaj da kazandırmıştır. O kadar ki emperyalist devletler sömürgelerinde karşılaştıkları herhangi bir olumsuzlukta söz konusu meselenin halli için II. Abdülhamid'in mutlaka hesaba katılması gerektiğini kabul ederek hareket etmişlerdir (Eraslan, 1994: 99-105).

Din-siyaset mihverinde seyreden meselelerde genel yaklaşımlar böyle olmakla birlikte Mehdi Hareketi hakkında belli bir konumlandırma yapmak zordu. II. Abdülhamid için Osmanlı hilafetine karşı açık bir tehdit oluşturan Mehdi hadisesinin bizatihi kendisi, Urabi Hareketi ile bağlantısı, İngiltere ile ilgisi ve diğer Arap vilayetlerine etkisi gibi farklı yönleri vardı (BOA, İ.MTZ.(05) 23/1113, h. 23 Muharrem 1301 [24 Kasım 1883]). Mehdi İsyanı Sudan'ın uzak batısında yavaş yavaş güç kazanmıştı ancak Mehdi'nin müttefiki Osman Digna, isyanı 1883 yazında Doğu Sudan'a taşıyınca kadar isyan, Sultan II. Abdülhamid'i ciddi manada endişelendirmemişti. Her halükârda Padişah, Urabi Hareketi ile Mehdi Hareketi arasında bir paralellik kurdu. Ona göre *mutemehdi* (sahte mehdi) ikinci Urabi idi. Takipçileri de 1882'de Sudan'a kaçan eski Urabicilerdi. İki isyanın da hedefleri ve patronu aynı idi. Mehdicilerin amacı bir Arap hükümeti kurmaktı ve isyanın ilham kaynağı İngilizlerdi. Yani isyan, Osmanlı Devleti'nin Arabistan'daki kontrolüne ve Osmanlı halifeliğine bir meydan okumaydı (Yasamee, 1990: 90).

Mevcut konjonktür Osmanlıların Mehdi Hareketi'ni İngilizlerle ilişkili olarak düşünmesini beraberinde getirmişti. Osmanlı Devleti, Doğu Afrika'daki nüfuzunu tehdit eden bu hareketin İngiltere tarafından planlandığını ve Mehdi'nin İngilizlerin emelleri ve İngiltere'den aldığı talimatlar doğrultusunda hareket ettiğini düşünüyordu. Buna göre, Mehdi sayesinde önce Mısır Osmanlı Devleti'nden kopartılacak, arkasından diğer yerlere saldırılacaktı. Bununla birlikte daha sağlam yargılar için sorun hakkında bilgi toplama ve araştırma faaliyetlerine devam edilecekti (BOA, Y.PRK.BŞK 7/14, h. 26 Muharrem 1301 [m. 27.11.1883]). Osmanlı hükümeti Mehdi Hareketi'ni anlamak konusunda sıkıntı yaşasa da İngiltere'nin tavrı tedirgin ediciydi. İngilizler 25 Haziran 1882 tarihinde İstanbul'da düzenlenen konferansta altı büyük devletin temsilcileri ile birlikte Mısır müdahalesinden özel bir çıkar sağlamayacaklarına dair bir protokol imzalamış olmalarına rağmen Mısır'dan çıkmaya niyetli görünmüyorlardı. Hatta Mısır'la yetinmeyerek işgallerini Sudan'a doğru genişletmek istiyorlar ve adeta Gladstone'un Kuzey Afrika ile Güney Afrika'yı İngiliz bayrağı altında birleştirme hayalini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı (Koloğlu, 2005: 186-187).

İsyan hareketi genişleyince Mısır Hidivi Mehdi İsyanı'nı bastırmak için Sultan II. Abdülhamid'den gönüllü asker talep ederek yardım istedi. Padişah bu teklife sıcak bakmadı. Çünkü Mısır'ın talep

ettiği askerler için izin verildiği takdirde bunlar bir bakımdan İngiliz maiyetinde iş gören Türk askerleri olacaktı. Söz konusu askerler görünüşte *şaki-i mahuda* (Mehdi) karşı sevk edilecek olsalar da sahada, İngilizlerin entrikaları kapsamında *şaki-i merkumun* (Mehdi) başında bulunduğu haşeratlar ile birleşecekler ve hepsi birlikte Osmanlı aleyhine kullanılmış olacaktı. Bu defa imparatorluk ikinci bir Urabi sorununun zorluklarına göğüs germek zorunda kalacaktı (BOA, İ.MTZ.(05) 23/1116, 3 Safer 1301 [4 Aralık 1883]). Bu sakıncalarla birlikte mesele İngiliz askeri Mısır'dan tamamen çıkarıldıktan sonra değerlendirilebilirdi (BOA, İ.MTZ.(05) 23/1117, 3 Safer 1301 [4 Aralık 1883]). Osmanlı Devleti Sudan'daki varlığını korumak istediği için Mehdi hadisesi ile yakından alakadar oluyordu, aksi takdirde Sudan'ın Osmanlı Devleti'nden koparılması için İngiltere büyük bir avantaj kazanırdı. (Ali, 2020: 167).

Sultan II. Abdülhamid, devletin bekasını dört esasa bağlı görüyordu. Bunlar; İslam'ın muhafazası, Osmanoğulları Hanedanının devamı, Haremeyn-i Şerife'nin (Mekke-Medine) korunması ve payitahtın İstanbul olarak kalması idi (BOA, Y.EE 4/29, h. 29 Zilhicce 1312 [23 Haziran 1895]). Mehdi hadisesi bir şekilde birinci esası, Hicaz'a coğrafi yakınlığından dolayı da üçüncü esası yani Haremeyn'i tehdit ediyordu. En azından Padişahın bu yönde ciddi bir endişesi vardı. Bu sebeple Mehdi ile ilgili olarak teyakuz hali korunuyor ve Hicaz vilayetinden bilgi istenerek tedbirler alınıyordu (BOA, Y.PRK.BŞK 7/14, h. 26 Muharrem 1301 [m. 27.11.1883]; Y.EE 127/80, h. 1 Rabiulevvel 1301 [m. 31.12.1883]). Doğu Afrika kıyıları ile Batı Arabistan kıyıları arasında oldukça hareketli bir ticari trafik vardı. Denizcilik faaliyetleri Mehdi'nin Hicaz'a tesir etmesine imkân sağlıyordu, zira Kızıldeniz etkileşimi engelleyecek kadar geniş değildi. Her halükârda II. Abdülhamid, Mehdi Hareketi'nin Kızıldeniz'i aşarak Arabistan'a yayılmasından kaygılanıyordu (Yasamee, 1990: 90). Bundan dolayı birkaç tabur ilave ederek Hicaz'daki asker sayısının artırılması (BOA, Y.PRK.MYD 3/7, 26 Muharrem 1301 [27.11.1883]) ve Hicaz sahillerinin Mehdi'den gelebilecek herhangi bir saldırıdan korunması için Kızıldeniz'e iki yeni korvetin gönderilmesi şeklinde tedbirler alındı (BOA, DH.MKT 1342/58, 18 Safer 1301 [19.12.1883]).

Mekke Emiri Şerif Avnürrefik, Mehdi'nin Hicaz bölgesinde herhangi bir etkisinin olmadığını ifade ediyordu. Zaten bedevilerin bu konudan haberleri yoktu; isyandan bir şekilde haberdar olanlarsa konuyu önemsemiyorlardı. Şerif, Mehdi'nin ancak Sudan civarını etkileyebileceği kanaatindeydi (BOA, Y.EE 127/80, h. 1 Rabiulevvel 1301 [m. 31.12.1883]). Her şeye rağmen bir aralık Sudan'ın Mısır Hidivliğinden ayrılarak doğrudan merkeze bağlanması düşünüldü. Böylece Sevakin ve Massava kontrol altında tutulabilir ve bu sayede diğer Arap toprakları da emniyete alınabilirdi. Ancak bu proje düşünceden öteye geçmedi, geçemedi (Orhonlu, 1996: 153).

Sultan II. Abdülhamid'in ve Osmanlı devlet adamlarının, isyanı bir İngiliz komplosu olarak düşünmeleri sağlam verilerden ziyade İngilizler hakkındaki genel kanaatlerine dayanıyordu. Gerçi isyanın İngilizler ile ilişkilendirilmesinin makul bir tarafı vardı. İngilizlerin Aden'i işgali ve Basra Körfezi'ne müdahaleleri gibi gayrihukuki girişimleri, misyoner okulları üzerinden veya farklı şekillerde Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak üzere yürüttükleri faaliyetler, Arap halkları nezdinde Osmanlı halifeliğinin nüfuzunu kırma çabaları ve Hicaz başta olmak üzere Arap Yarımadası'nın Osmanlı Devleti'nden koparılması için sergiledikleri gayretler (Harb, 1996: 127-131) II. Abdülhamid'de her taşın altından İngilizlerin çıkacağı algısının oluşmasına sebep olmuştu. Her hâlükârda İngiliz zihniyetini ve İngiltere'nin gücünü hesaba katmadan İngilizlere karşı girişilen bir

hareket yine İngilizlerin işine yarayacak, öncelikle bölge halkına ve sonra da adeta Müslümanların son dayanağı olan Osmanlı Devleti'ne ciddi zararlar verebilecekti.

Her şeye rağmen nazırlar Sudan'a askeri müdahalede bulunulabileceğini düşünüyorlardı. Mehdi Hareketi'nin yabancı güçler tarafından bastırılmasını uygun görmüyorlar ve askeri bir hareketin Hicaz'da imparatorluk aleyhine girişilecek faaliyetleri engelleyebileceğine inanıyorlardı. Ancak bu girişimin İngilizlerin Mısır'dan çıkmasını uzun bir süre geciktirmesinden ve tek taraflı bir kararla Sudan'ı Mısır'dan ayırmanın İmparatorluğun Mısır üzerindeki kanuni haklarına zarar vermesinden çekiyorlardı. 1884 yılının başında İngiltere'nin Sudan'ı doğrudan Osmanlı kontrolüne bırakacağı yönünde söylentiler vardı. 7 Ocak 1884'te toplanan bir nazırlar encümeni mevcut eğilimin değerlendirilmesi için İngiltere ile irtibata geçilerek Mehdi İsyanı'na karşı ortak askerî harekât teklif edilmesi gerektiği kanaatine vardılar. Sadrazam Küçük Said Paşa da Sultan'ın Londra'ya özel olarak tayin edilmiş bir elçi göndermesini ve İngiltere'nin Mısır'dan çekilme tarihi başta olmak üzere Mısır krizinin topyekûn çözümü için baskı yapılması gerektiğini savundu. II. Abdülhamid Sudan'a müdahale etmeyi kabul etmedi. Padişah Sudan'daki sorunun zaten Mısır'da yaşananların bir sonucu olduğunu düşünüyor ve Mehdi Hareketi'nin İngilizler tarafından desteklendiği iddiasını koruyordu. Sudan'a müdahale etmeyi ancak İngiltere'nin Mısır'dan tamamen çekilmesine dair bir plan dahilinde mümkün gören II. Abdülhamid İngiltere'nin tavrından çekincesi sebebiyle Said Paşa'nın teklifine de çok sıcak bakmıyordu (Said Paşa, 1328: 495-503; Yasamee, 1996: 113-114).

Padişahın Mehdi hadisesi hakkındaki tedirginliği sadece Sudan'la ilgili değildi. Hükümet nezdinde İngilizlerin Arapları *mutemehdi* (Sahte Mehdi Muhammed Ahmed) adına ayaklandırmaya çalıştığı düşünüldüğünden Hicaz, Yemen, Suriye, Halep, Bağdat, Trablusgarb yani bütün Arap coğrafyasındaki valiliklere meselenin ciddiyeti bildirilerek tedbir alınması isteniyordu (BOA, İ.DH 1295-4/102212, 27 Rebiulahir 1301 ([25 Şubat 1884]). Mesele her yönden İngiltere'nin bölgede bulunmasında düğümleniyordu. Bundan dolayı 19 Nisan 1884 tarihinde Arifi Ahmed Paşa tarafından İngiltere Büyükelçisi Musurus Paşa'ya bir telgraf gönderilerek Mısır, İngiltere tarafından tahliye edildiği takdirde Osmanlı Devleti'nin Sudan isyanını asker sevkine gerek kalmaksızın bir komiser gönderip, uygun tedbirleri alarak yatıştırabileceği ve memleketin önemli parçalarından biri olan bu bölgenin terk edilmesini Osmanlı Devleti'nin hiçbir surette kabul edemeyeceği beyan ediliyor ve telgraf suretinin Lord Granville'e verilmesi emrediliyordu (Osmanlı İdaresinde Sudan, 2013: 43).

İngiltere'nin Mısır'daki işgalinden ve Sudan'a müdahalesinden dolayı Sudan sorunu Mısır'dan ve İngilizlerden bağımsız düşünülemezdi. II. Abdülhamid bir dizi müzakereden sonra 1884 yılının sonlarında Hasan Fehmi Paşa'yı Mısır meselesinin halli için fevkalâde sefirlik görevi ile İngiltere'ye göndermeye karar verdi (BOA, İ.MTZ.(05) 24/1188, 4 Rebiulevvel 1302 [22 Aralık 1884]; İ.HR 337/21797, 11 Rebiulevvel 1302 [29 Aralık 1884]) ve Paşa 18 Ocak 1885'te Londra'ya ulaştı (BOA, HR.SYS 998/30).

Bu arada Doğu Afrika'daki istila hareketlerine İtalya da katılmış ve Habeşistan'ın kuzey limanı Massava'yı işgal etmişti (Armaoğlu, 2013: 365). Sudan'da ise Gordon öldürülmüş ve Mehdi büyük bir zafer kazanarak Hartum'a girmişti (es-Sâvi, 1990: 132-133). Bu hadiselerin akabinde Hasan Fehmi Paşa 7 Şubat 1885 tarihinde Lord Granville ile görüşerek Hartum'da vukua gelen felaketten dolayı hem Osmanlı Devleti'nin hem kendisinin üzüntülerini beyan etti. Buna karşılık teşekkürlerini

sunan Granville mağlubiyetin askerlerinin şanına veya itibarlarına bir eksiklik getirmediğini ve Mehdi'ye karşı harekate devam edeceklerini bildirdi. Diğer taraftan Mehdi'nin başarısının Padişah için de tehdit oluşturabileceğini ve Sudan ile Arabistan'da Osmanlı hilafetini tasvip etmeyen kabileler arasında bir hareket olduğunu ekledi. Sultan II. Abdülhamid'in konumunu ve nüfuzunu korumasına önem verseler de ileride Mehdi ile girişecekleri bir çekişme esnasında büyük Arap kabilelerinden bazıları ile siyasi ittifaklar kurabileceklerini ifade etti. Granville bundan dolayı Padişahın bazı hususlarda tavsiye ettikleri politikaya göre hareket etmesinin, mesela Osmanlı Devleti'nin Sevakin'e asker göndermesinin yerinde olacağını belirtti (BOA, HR.SYS 998/44, 07.02.1885).

11 Şubat 1885 tarihinde Meclis-i Vükelâ'da İtalya'nın Kızıldeniz'deki bazı yerleri işgal haberi ve Mehdi Hareketi'nin Kızıldeniz sahillerine kadar yayılması konularında yapılan müzakerede Lord Granville'in Sevakin'de ortak askerî harekât teklifine mesafeli bir duruş sergilendi. Toplantıda kanaatlerini en belirgin şekilde ortaya koyan Serasker Gazi Osman Paşa, Sevakin'e asker sevkinin İngiliz askeri ile ortak olarak Sudanlı Müslümanlara karşı savaş anlamına geleceğinden doğru olmayacağını söyledi. Kızıldeniz'in diğer sahillerini İngiltere, Fransa ve İtalya'nın işgal ettiğini, İngiltere'nin, Fransa ve İtalya'nın elinde olan yerleri onlara tahliye ettirdiği ve kendisinin işgal ettiği yerler hakkında da Devlet-i Aliyye'ye teminat verdiği takdirde Kızıldeniz'e asker sevkinin ancak o zaman söz konusu olabileceğini ifade etti. Şimdi yapılacak şeyinse Hicaz ve Yemen taraflarının muhafazası ve halkın adaletle yönetilerek Mehdi fesadına kapılmalarının engellenmesi olduğunu beyan etti. Neticede İngiltere'nin ve diğer Avrupa devletlerinin sadra şifa olmayan tutumları, nazırları Osmanlı Devleti'nin bölgedeki siyasetinin korunmasından yana bir tavır almaya sevk etti (BOA, MV 1/30, 25 Rebiulahir 1302 [11 Şubat 1885]).

Bâbîâlî'de Sudan'ın durumu takip edilirken, Sevakin'e asker sevki zaman zaman tekrar değerlendirildi (BOA, Y.EE 125/16, h. 8 Cemazeyilahir 1302 [m. 25.3.1885]). Nihai noktada Sultan II. Abdülhamid Kızıldeniz veya Sudan'da askeri bir operasyona hiçbir zaman yanaşmadı (Yasamee, 1996: 129-130). Padişahın Sudan'ı gözden çıkarması söz konusu olamazdı. Ne var ki Sudan'a müdahale ederken bir çıkmaza girmek de istemiyordu. Sudan'da Mehdi'den varlığından çok İngiltere'nin varlığından rahatsızdı. Muhammed Ahmed Sudanlı idi ve Sudanlıların ona ciddi manada teveccühü vardı. Her şeye rağmen II. Abdülhamid halifelik pozisyonuna güveniyordu. İngilizler olmasa Sudanlıları bir şekilde ikna edebilir veya Mehdi'yi hizaya getirebilirdi. Ancak İngilizlerin varlığı bu imkânı ortadan kaldırıyor. Mehdi Hareketi'nin İngilizlerle az-çok alakalı olması veya olmaması mevcut konjonktürde Sudan meselesinin İngiltere'den bağımsız düşünülmesi için sebep değildi. Sudan'a doğrudan müdahale edebilmek için öncelikle İngilizlerin Sudan'dan ve Mısır'dan çıkmaları veya çıkarılmaları gerekiyordu. Aksi takdirde II. Abdülhamid İngilizlerin bulunduğu bir yere, bir işe bulaşmak istemiyordu. Farklı bir seçenek olarak zora başvurmayı düşünmüyordu. Çünkü o, gücünü ve düşmanlarının gücünü iyi hesap ederdi. Geriye diplomasi, belki yumuşak güç kullanmak veya bekleyip görmekten başka bir yol kalmıyordu.

Kâmil Paşa, İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki egemenlik hakkını onayladıklarını çünkü Mehdi ayaklanmasının Devlet-i Aliye'nin hilafet nüfuzu sayesinde savaşa gerek olmadan durdurulabileceği kanaatinde olduklarını ifade etmektedir. Ne var ki İngiltere Mısır'dan çıkacağını söylese de ülkenin tahliyesi için ortada henüz belirlenmiş bir tarih yoktu (Kâmil Paşa, 1329: 18).

Muhammed Ahmed'in ölüm haberi de (BOA, Y.PRK.TKM 8/49, 26 Şevval 1302 [08.08.1885]; HR.SYS 59/18, 27.08.1885) süreci fazla etkilemedi. Osmanlı Devleti Mısır meselesinin, dolayısıyla Sudan sorununun çözümü için diplomatik faaliyetlere devam etti. Diğer taraftan Sevakin ile Arabistan kıyılarında köle ticareti ile şöhret bulup Mehdicilerin liderlerinden olan Osman Digna (Dietrich, 1997b: 425-426) II. Abdülhamid'i endişelendiriyordu. Sudan meselesinin kısa sürede çözülemeyeceği aşıkardı. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti hareketin Hicaz'ı ve diğer Arap kabilelerini etkilememesi için özellikle Osman Digna'nın Sevakin civarındaki faaliyetlerine odaklandı. Mehdi Hareketi'nin Hicaz sahillerine ulaşmaması için sürekli teyakkuz hali korundu (BOA, Y.A.HUS 209/15, h. 5 Rabiulahir 1305 [m. 21.12.1887]).

Netice itibarıyla II. Abdülhamid Sudan'daki işlere bilfiil karışmak istemedi. İngilizlere yaramasından endişelenerek, Mısır Hidivinin Mehdi ile savaşmak için Osmanlı Devleti'nden bir ordu dermesine izin vermedi. Sudan'da Osmanlı Devleti adına İngilizlerle anlaşmalı olarak gerçekleştirilecek askeri girişimleri reddetti. Afrika'da girişilecek herhangi bir askerî harekâtın daha büyük bir savaşa yol açmasından ve İngilizlerin bunu Müslümanlara karşı kullanmalarından çekindi. Halife unvanının saygınlığına zarar vereceğini düşünerek Sudan'la ilgili hiçbir meselede askerî müdahaleye sıcak bakmadı. Onun Sudan'daki mütereddit politikası elindeki yetersiz askeri ve iktisadi imkânlarla, Hicaz hassasiyetine ve küçük mahalli anlaşmazlıkların Avrupa'ya müdahale fırsatı verecek büyük savaşlara dönüşebileceği kaygısına bağlanabilir (Karpas, 2005: 501-502, 504). Osmanlı Devleti'nin varlık mücadelesi veren bir imparatorluk olduğu dikkate alınarak sorunun her bir ögesini hesaba katıp genel bir değerlendirme yapılacak olursa, II. Abdülhamid'in Avrupalı güçler karşısında devletin güvenliğini sağlamaktan başka bir hedef belirlemesinin pek mümkün olmadığını belirtmek gerekir (Yasamee, 1996: 43). Bundan dolayı diğer pek çok siyasi sorunda olduğu gibi Mehdi hadisesinde de ihtiyatlı davranmayı tercih etmişti.

Mehdi Hareketi, ister istemez Osmanlı Devleti'nin Sudan civarındaki nüfuzunu ve II. Abdülhamid'in halifelik prestijini olumsuz yönde etkiledi (Georgeon, 2006: 267).⁵ Halbuki onun için devletin güvenliği ve saygınlığı, Müslüman halkların himayesi ve geleceği son derece önemli idi. II. Abdülhamid sahip olduğu bu sorumluluk bilinci ile baskılara, tehditlere, toprak vaatlerine ve daha başka ikna çabalarına rağmen, hiçbir zaman başka Müslüman ülkelerin hükümdarlarına veya Müslüman isyancılara karşı, birçoğunu sevmemesine ve radikal davranışlarını kınamasına rağmen düşmanca bir harekete girişmedi (Karpas, 2005: 504). Katıksız bir şekilde İslami argümanlarla hareket ettiğini savunan Muhammed Ahmed, Osmanlıların İslam'dan uzaklaştığını söyleyerek isyana kalkışırken, Halife-Sultan II. Abdülhamid, Mehdi'yi asi fakat Müslüman görerek ve İngiltere faktörünü hesaba katarak ona karşı sert bir müdahaleye yanaşmadı. Sonuçlar dikkate alındığında iki tarafın tercihi de İslami bakımdan samimiyetlerini ve siyasi bakımdan basiretlerini gözler önüne sermektedir. İslam'ın ve Müslümanların kurtarıcısı olduğunu haykıran Mehdi'nin, işgalci İngilizlere karşı verdiği mücadele olmasaydı, hakkında sağlam hemen hiçbir bilgiye sahip olmadığı bir

⁵ Aynı dönemde Yemen'deki Zeydi imamlarının II. Abdülhamid'in halifelikliğini tanımamaları ve sürekli isyan etmeleri de devletin merkezini ciddi anlamda rahatsız etmekteydi. Zeydi imamlar, Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerini ifade ederek kendilerini "halife" olarak isimlendiriyorlardı. Önceleri Yemen'in iç bölgelerini kontrolleri altında tutarken Osmanlı Devleti'nin 1872'de gerçekleştirdiği bir harekât neticesinde bölgedeki hakimiyetlerini kaybettiler. Bunun üzerine birtakım dinî gerekçelerle vilayetteki Osmanlı idaresine karşı sık sık isyan etmeye başladılar. Osmanlı Devleti Yemen'de uzun yıllar bu isyanları bastırmaya çalıştığı gibi nihai olarak liderleri İmam Yahya ile uzlaşma yoluna da gitti (Barlak, 2019: 1504-1525).

hükümdarın otoritesine karşı harekete geçmesi yersiz, tutarsız ve yakışıksız bir girişim olmaktan öteye geçemeyecek ve belki de itibarını kurtaracak başka bir davranışı kalmayacaktı.

Muhammed Ahmed'in İngilizlere karşı yürüttüğü başarılı hareketler İngiltere'yi yıldırmadı. Onun vefatını takip eden yıllarda İngilizler Sudan'a daha sert ve daha kararlı bir şekilde müdahaleye giriştiler. II. Abdülhamid Sudan'daki hadiselerle Mehdi'nin ölümünden sonra da doğrudan müdahil olmaktan uzak durdu. Mehdi taraftarlarının nihai noktada güçlerinin kifayetsizliğinin farkındaydı. Mısır'dan çıkmadığı takdirde, İngiltere'nin bir yerden sonra Sudan'ı tamamen hükmü altına almak için harekete geçeceğini tahmin etmek zor değildi. Öyle de oldu. 1898'de Sudan'daki Mehdi Hareketi'ni bastıran İngiltere Afrika'nın doğu ve güney kesiminde en büyük güç haline geldi. Sudan'da genç Winston Churchill'in de katıldığı savaş sonrasında Somali, Kenya, Uganda, Zambiya, Malawi ve Zimbabwe İngiltere'nin kontrolüne girdi (Black, 2020: 358). Mehdi olmasaydı İngiltere'nin Sudan'a yine de girip girmeyeceği meselesi tartışma götürür ancak Mehdi'nin bu konuda İngilizlerin önünü açtığı ve Osmanlı Devleti'ni de bir derece zaafa uğrattığı söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman toplumlar birtakım istila ve buhranları tecrübe etmek zorunda kaldılar. İslam coğrafyasının önemli bir kısmının işgal altına girdiği bu süreçte Müslümanların içinde buldukları iktisadi ve içtimai sıkıntılara yabancı emperyalist güçlerin egemenliği altında yaşamak da eklendi. Sömürgeleştirme girişimlerinin yıpratdığı Müslüman halklar, içine düştükleri durumdan kurtulmak için direniş gösterecekler de Batılı sömürgeci devletlerin teknik üstünlüğü ve siyasi mahareti karşısında çok defa çaresiz kaldılar. Zafiyetlerini değerlendirip kurtuluş paradigmaları üretirken de İslami argümanlarla hareket ettiler. Müslümanların büyük bir kesimine göre Avrupalıların onlara yaşattıkları zilletin bir sebebi Müslüman olmaları ise, onları bu zilletten kurtaracak olan da yine İslam'a sarılmaktı. Ne var ki özünde İslami değerler olmakla birlikte fiziki, siyasi ve iktisadi imkânlardan ve araçlardan yeterli derecede istifade edemeyen bir hareketin ne şekilde başarılı olacağı ise Müslümanlar için ciddi bir mesele idi.

Dünya genelinde amansız bir sömürge yarışı devam ederken Müslümanlara ait az sayıdaki bağımsız devlet arasında, pek çok sorunla mücadele etmesine rağmen en iyi durumda olanı yine de Osmanlı Devleti idi. Osmanlılar Sultan Abdülaziz döneminde Batı'nın sömürgeci tutumunu iyice fark etmiş ve buna karşı İslamcı bir siyasi reaksiyon geliştirmeye başlamışlardı. Devam eden süreçte Sultan II. Abdülhamid Avrupalı devletlerin emperyalist politikalarına karşı tam bir savunma pozisyonu aldı. Halifelik unvanını öne çıkaran Padişah ülkesi içinde birlik ve beraberliği korumaya çalıştığı gibi ülkesi dışındaki Müslümanlara yönelik de güçlü bir sorumluluk tavrı takındı. Emperyalist müdahalelere karşı halifelik konumunun avantajlarını kullanmaya çalışan Padişahın İslamcı siyasetinin etkili olabilmesi için Müslümanların desteğine ihtiyacı vardı. Buna karşın bir şekilde ortaya çıkacak başka bir muhalif Müslüman lider hilafet siyaseti için az veya çok yıpratıcı bir etki yapabiliyordu.

Nitekim Muhammed Ahmed'in, Sudan'da başlattığı Mehdi Hareketi'nin Osmanlı Devleti'nin ve Sultan II. Abdülhamid'in bölgedeki otoritesini belli bir derecede sıkıntıya soktuğu görülmektedir. Hareketin, mehdilik iddiası ile başlaması ve bu iddianın geniş bir çevre tarafından desteklenerek ivme kazanması düşündürücüdür. Muhammed Ahmed'in içinde büyüdüğü ortam, aldığı İslami eğitim, dindar hayat tarzı ve belki de en önemlisi insanların kendisine olan teveccühü onu mehdilik

iddiası için cesaretlendirmiş olmalıdır. İslam literatüründe mehdi inancı tartışma götürür bir konu olsa da bu, Mehdi için sorun değildi; çünkü çevresinde mehdiliği tartışan yoktu. Her halükârda Mehdi'nin tavrı İslami bilgisinin niteliği ve niceliği ile siyasi bakışının gerçekçiliği yönünden sıkıntılıydı. Sudanlıların Mehdi'yi desteklemesinde Mısır yönetiminden şikayetlerinin yanında toplumda kabul görmüş mehdi inancının da rolü olmuştur. Muhammed Ahmed gerçek manada ne Türkleri ne de Sultan II. Abdülhamid'i tanyordu. Reel politik olarak onun Osmanlı Devleti'ne başkaldırması makul değildi. Belki de Padişahın Mehdi İsyanı'nı bir İngiliz projesi olarak düşünmesinin başlıca sebeplerinden biri buydu. Sudan'ın selametini düşünen Müslüman bir liderin halifenin yanında yer alması beklenirdi.

1882'den sonra Mehdi'nin kavgasının İngilizlere yönelmesi kazandığı zaferlerle onun saygınlığını artırırken Osmanlı hükümetini hareketin özellikle Hicaz'a sıçraması kaygısıyla tedirgin etti. Her şeye rağmen II. Abdülhamid Sudan'a askeri bir müdahaleye yanaşmayarak hem İngilizlere ait bir projenin parçası olmaktan, hem de kendisine karşı asi pozisyonunda olsa da başka bir Müslüman lidere karşı savaşmanın husule getireceği tepkiden korunmuş oldu. II. Abdülhamid Mehdicilerin gücünün ne kadar olduğunu ve İngilizler karşısında ne kadar dayanabileceklerini tahmin edebiliyordu. Mehdi Hareketi bir yerden sonra emperyalizme karşı bir direnişe dönüşmüş göz doldurucu bir mücadele olsa da Mehdicilerin İngilizleri kesin olarak durdurması zordu. Dahası sergilediği ısrarcı tutumla Sudanlıların enerjisini doğru bir şekilde değerlendirip değerlendiremediği ve bölgede meydana getirdiği karmaşık durumla İngilizlerin elini güçlendirip güçlendirmedeği ayrı bir problemdi.

Sudan, Osmanlı devletinin Mısır'a göre daha az nüfuz ettiği fakat Osmanlı adının ciddi etki bıraktığı bir coğrafyadır. Türkiye'de Osmanlı Devleti'nin Sudan idaresi üzerine yapılmış çalışmalar oldukça azdır. Bunlar da siyasi tarih sahasında yapılmış çalışmalar olup özellikle idari, içtimai, iktisadi ve askeri tarih sahalarında Sudan-Osmanlı tarihi üzerine çalışılabilecek daha pek çok konu bulunmaktadır. Sudan uzun yıllar Osmanlı idaresinde kalmış, bu süre içinde ülkede çok ciddi bir Türk etkisi meydana gelmiştir. Bununla birlikte Sudanlılar Sudan'daki Türk yönetimi hakkında genellikle doğrudan bilgi sahibi olamamaktadırlar. Bu durum Sudanlıların Osmanlı dönemine belli bir alaka duymalarına ve Türklere fark edilir bir muhabbet beslemelerine rağmen Sudan'da Türkler hakkında gerçeğe uygun olmayan veya menfi yönde abartılmış birtakım malumatların mevcudiyetine sebep olmaktadır. Mesela, Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'da çok büyük miktarlarda altın veya altın madeni bulduğu ve bunu şahsi arzuları için kullandığı şeklindeki şehir efsanesinin ülkede halâ pek çok Sudanlı tarafından kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanında Türklerin de Sudan hakkındaki bilgileri sınırlıdır. Türklerin Sudan'ı ve bölgenin Osmanlı dönemindeki idari, siyasi, iktisadi ve içtima dinamiklerini tanımaları, yine Sudanlıların Sudan'daki Türk idaresini ve Osmanlı merkezi idaresi ile alakasını sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmeleri için yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmaların Türkiye-Sudan ilişkilerinin geliştirilmesine ve Türkiye'nin Afrika açılımına önemli katkıları olacaktır.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.MKT 1342/58.
İ.DH 1295-4/102212.
İ.HR 337/21797.
İ.MTZ.(05) 23/1113; 23/1116; 24/1188.
HR.SYS 998/30; 998/44; 59/18.
MV 1/30.
Y.A.HUS 209/15.
Y.EE 4/29; 125/16; 127/80.
Y.PRK.BŞK 7/14.
Y.PRK.MYD 3/7.
Y.PRK.TKM 8/49.

Kaynakça

- Ali, Tarig Mohamed Nour. (2020). *Osmanlı Sudanı Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti*. İstanbul: İskenderiye Kitap.
- Antonius, George. (1955). *The Arab Awakening The Story of The Arab National Movement*. Beirut: Khayat's College Book Cooperative.
- Armaoğlu, Fahir. (2013). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Barlak, Muzaffer. (2021). Seyyid Ahmed Han. *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri 3 Felsefe*. (Ed. Mehmet Azimli, Fatih Toktaş). İstanbul: Mana Yayınları, 252-255.
- Barlak, Yasemin. (2019). II. Abdülhamid Döneminde Yemen Zeydîlerinin Osmanlı Hilâfetine Bakışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 1504-1525.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.545839>
- Bayur, Yusuf Hikmet. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. C. 1. Kıs. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Black, Jeremy. (2020). *İngiltere Tarihi*. Çev. Aytaç Yıldız. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Blunt, Wilfrid Scawen. (1911). *Gordon at Khartoum*, London: Published by Stephen Swift and Co. Ltd.
- Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh. (1993). *el-Urvetü'l-Vüskâ ve's-Sevretü'l-Tahririyetü'l-Kübra*. Thk. Selahuddin el-Bustanî. Kahire: Dâru'l-Arab.
- Cleveland, William L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmanacı. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çaycı, Abdurrahman. (1995). *Büyük Sahra'da Türk - Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Deringil, Selim. (1988). The Ottoman Response to the Egyptian Crisis of 1881-82. *Middle Eastern Studies*, Vol. 24, January, Nr. 1, 3-24. <https://doi.org/10.1080/00263208808700726>
- Dietrich. (1997a). Muhammed Ahmed. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. M.E.B. EAÜ Güzel Sanatlar Fakültesi, 491-493.

- Dietrich, Ernst Ludwig. (1997b). Osman, Abû Bakr Digna. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. M.E.B. EAÜ Güzel Sanatlar Fakültesi, 425-427.
- Ebû Selim, Muhammed İbrahim. (1989). *el-Hareketü'l-Fikriyye fî'l-Mehdiyye*. Hartum: Dâru Câmia'tu'l-Hartum li'n-Neşr.
- Engin, Vahdettin. (2017). *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- el-Ensârî, Abdülhamîd İsmail. (1994). Ehlü'l-Hal ve'l-Akd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 539-541.
- Eraslan, Cezmi. (1994). II. Abdülhamid'in Hilâfet Anlayışı. *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*. 27-29 Mayıs 1992. İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. Ayrı basım, 93-105.
- Farah, Caesar E. (2008). *Abdulhamid II and the Muslim World*. İstanbul: İSAR Foundation Publications.
- Findley, Carter Vaughn. (2010). *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity*. New Haven & London: Yale University Press.
- Gilbert, Erik; Jonathan T. Reynolds. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika Tarihöncesinden Günümüze*. Çev. Mehmet Demirkaya. İstanbul: Küre Yayınları.
- Georgeon, François. (2006). *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Harb, Muhammed. (1996). *es-Sultan Abdülhamid es-Sâni Âhîru's-Selâtini'l-Osmaniyyin el-Kibar*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem.
- Hourani, Albert. (1983). *Arabic Thought in the Liberal Age 1789-1939*. Great Britain: Cambridge University Press.
- Holt, P. M. (1958). *The Mahdist State in The Sudan 1881-1898*. Oxford: The Clarendon Press.
- Holt, P. M. (1961). *A Modern History of the Sudan from the Funj Sultanate to the Present Day*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- <https://www.mfa.gov.tr/sudan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 03.03.2022.
- Hunwick, John O. (2005). Muhammad Ahmad. *Encyclopedia of Religion*. C. 9. (Ed. in Chief: Lindsay Jones). Macmillan Reference USA. United States of America: Thomson Gale, 6228-6229.
- İbrahim Fevzi Paşa. (1319). *Kitabu's-Sudan beyne yedeyi Gordon ve Kitchener*, C. 1. Y.y.
- Kâmil Paşa. (1329). *Hâtırat-ı Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa Cild-i Evvel Hâtırat-ı Siyasiyat, Der Ahd-i Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni*. Konstantiniye: Matbaa-i Ebuzziya.
- Karal, Enver Ziya. (2011). *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876 – 1907*. C. 8. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2005). *İslâm'ın Siyasallaşması*. Çev. Şiar Yalçın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kavas, Ahmet. (2005). *Geçmişten Günümüze Afrika*. İstanbul: Kitabevi.
- Kavas, Ahmet. (2009). Sudan Osmanlı Dönemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 461-466.

- Kızıltoprak, Süleyman. (2011). II. Abdülhamid ve Mısır'ın İngiliz İşgaline Karşı Bağımsızlık Mücadelesi. *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*. C. 5. Haz. Mehmet Metin Hülagü vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 69-93.
- Koloğlu, Orhan. (2005). *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazrui, Ali. (1992). *Afrikahılar*. Çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Muhammed Mihrî. (1326). *Sudan Seyâhatnâmesi*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı.
- Orhonlu, Cengiz. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osman Nuri. (1327). *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı Hayat-ı Husûsiyye ve Siyasiyyesi*. C. 2. İstanbul: Kitaphâne-i İslam ve Askeri.
- Osmanlı İdaresinde Sudan*. (2013). Prj. yön. Uğur Ünal. Yay. haz. Recep Karacakaya vd. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Ortaylı, İlber. (2019). *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- O'fahey, R. Sean. (2009/2). Askıya Alınmış Sûfilik -Sudan Mehdisi ve Sûfiler-. Çev. Kadir Gömbeyaz. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 24, 97-112.
- Öz, Mustafa. (2005). Muhammed Ahmed el-Mehdî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. İstanbul: TDV Yayınları, 496-499.
- Özey, Ramazan. (2013). *Afrika Coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınları.
- Roberts, J. M. (2016). *Dünya Tarihi*. C. II. Çev. İdem Erman, Tansu Akgün. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Rogan, Eugene. (2009). *The Arabs A History*. New York: Basic Books.
- Said Paşa'nın Hâtıratı*. (1328). C. 1. Dersaadet: Sabah Matbaası.
- es-Sâvi, Abdülazîz Hüseyin, Câdeyn, Muhammed Ali. (1990). *es-Sevretü'l-Mehdiyyetü fi's-Sudan*. Y.y. Şirketü'l-Farabi.
- Serbestoğlu, İbrahim. (2014). *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Şelebi, Abdülvedûd İbrahim. (1979). *el-Usulu'l-Fikriyye li-Hareketi'l-Mehdiyyi's-Sudanî ve Da'vetih*. Kahire: Dâru'l-Mearif.
- Şukayr, Naum. (1981). *Tarihu's-Sudan*. Thk. ve tkd. Muhammed İbrahim Ebû Selim. Beyrut: Dâru'l-Ceyl.
- Tekir, Süleyman. (2021). *Beyaz Harp Kafkas Cephesi-Sarıkamış Harekâtı-Teşkilat-ı Mahsusa Operasyonları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Trimingham, J. Spencer. (1965). *Islam in the Sudan*. London: Oxford University Press. Frank Cass & Co. Ltd.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (1988). Abdullah b. Muhammed et-Teâyîşi. C. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 121.
- Voll, John. (May, 1979). The Sudanese Mahdi: Frontier Fundamentalist. *International Journal of Middle East Studies*. Vol. 10. No. 2. Cambridge University Press, 145-166.
- Warburg, Gabriel. (May, 1995). Mahdism and Islamism in Sudan. *International Journal of Middle East Studies*. Vol. 27. No: 2. Cambridge University Press, 219-236.

Yasamee, F. A. K. (1996). *Ottoman Diplomacy Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888*. Istanbul: The Isis Press.

Yasamee, F. A. K. (1990). The Ottoman Empire, The Sudan and The Red Sea Coast 1883-1889. *Studies on Ottoman Diplomatic History V*. Ed. Selim Deringil and Sinan Kunalalp. İstanbul: The Isis Press, 87-102.

Yazıcı, Serkan. (2019). Osmanlı Devleti (1699-1923). *Türk Tarihi ve Kültürü*. (Ed. Muhammed Bilal Çelik). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Sultan II. Abdülhamid ve Sudan Mehdisi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Extended Abstract

The administration in Sudan, which started in 1820 and continued until 1881 during the reign of Kavalah Mehmed Ali Pasha, the Egyptian Governor of the Ottoman Empire, was named "al-Turkiyya" by the Sudanese. With the outbreak of the Mahdi Revolt in 1881, the process of breaking off Sudan from the Ottoman Empire began. Meanwhile, England, which occupied Egypt in 1882, then turned to Sudan. On the other hand, Sultan Abdulhamid II followed a very cautious policy in the face of developments. In this study, first of all, the view of the leader of the Mahdi Revolt, Muhammad Ahmad, towards the Ottoman State and Sultan Abdulhamid II, is examined, and the movement of the Mahdi until his death (1885) is discussed. Secondly, Abdulhamid II's attitude towards the Mahdi Movement and Bâbiâli's policy on this issue have been examined and evaluated.

Issues such as oppressive administration in Sudan, heavy taxes, prohibition of the slave trade, assignment of Christians in administrative affairs, and establishment of a Catholic mission in Khartoum were cited as the cause of the Mahdi Revolt. The increasing British influence in Sudan had a triggering effect on the rebellion. Muhammad Ahmad declared that he was the Mahdi at the end of June 1881 and gathered a significant number of supporters. According to them, Allah chose Muhammad Ahmad as the Mahdi and the Prophet Muhammad appointed him as the Mahdi. Thus, the Ottoman caliphate lost its validity. "Waliyyu'l-amr" (leader, caliph) was Mahdi Muhammad Ahmad from now onward. The Mahdi claimed that they would conquer Sudan first, then Egypt, Mecca, Syria and Istanbul. The Governor-General of Sudan, Mehmed Rauf Pasha, asked Muhammad Ahmad to renounce his claim to being the Mahdi. When he refused, soldiers were sent to him. A series of clashes took place between the Ottoman-Egyptian forces and the Mahdi forces and the Mahdi won almost all of these wars.

After the occupation of Egypt, the British presence in Sudan began to be felt more and more every day. This time, the Mahdi Movement has turned into a struggle for homeland defense and freedom against the British. Although William Hicks defeated the Mahdi forces in April 1883, the Mahdi continued to have successful results against the British in the following wars. Employed as the governor-general of Sudan, Gordon arrived in Khartoum in February 1884. Gordon lost the war entered with the Mahdi. Mahdi forces won a great victory and captured Khartoum in January 1885. The Mahdi died on June 22, 1885, shortly after he founded his state. Upon his death, Abdullah bin Muhammad al-Taâyishî, replaced him, but England did not give up. al-Taâyishî, was killed during the battle with the British in Kordofan (1899). After this date, British-Egyptian joint administration started in Sudan under British control.

Abdulhamid II did not worry too much about the Mahdi Movement until Othman Digna, an ally of the Mahdi, carried the rebellion to eastern Sudan in the summer of 1883. He drew a parallel between the Urabi Movement

and the Mahdi Movement in Egypt and thought that the aim of the Mahdists was to establish an Arab government. In other words, the rebellion was seen as a challenge to the Ottoman Empire's control in Arabia and the Ottoman caliphate. The prevailing opinion in the Ottoman government was that the movement was planned by England and that the Mahdi was acting in line with the British ambitions.

When the rebellion expanded, the Egyptian Khedive requested volunteer soldiers from Sultan Abdulhamid II to suppress the rebellion. However, the Sultan did not take kindly to this offer. Abdulhamid II also stayed away from British offers of a joint military operation against the Mahdi in Sudan. If it were not for the British, he could have solved the Mahdi problem by using the influence of the caliphate. Military intervention, on the other hand, could only come into question after the British withdrawal from Egypt. The Ottoman Empire carried out some diplomatic activities for the solution of the Egyptian issue and the Mahdi issue. However, since Abdulhamid II was worried that the Mahdi Movement would spread to Arabia by crossing the Red Sea, the state of emergency was constantly maintained in the Hejaz and some measures were taken against the Mahdi in the Hejaz Province.

Sultan Abdulhamid II did not consider a military operation appropriate in Africa against the Mahdi. Because he thought it would be good for the British. Moreover, such an attempt could seriously damage his caliphate title, and create an opportunity for other European powers to intervene in the region. Moreover, the military and economic means available to the state were insufficient. The security of the state was important to the Sultan and he did not want to drag the Muslims into a different adventure. As a result, Muhammad Ahmad, claiming that he would revive Islam, took Abdulhamid II against him and dragged the Sudanese into a controversial struggle for the future. On the other hand, the Caliph-Sultan Abdulhamid II, considering that Mahdi is a rebellious but Muslim leader, did not approach to a harsh intervention against him.